

УДК 340.15
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.2>

О. Й. Вовк
orcid.org/0000-0003-0094-6106
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ АВСТРІЙСЬКОЇ (АВСТО-УГОРСЬКОЇ) МОНАРХІЇ

В сучасній Україні, під час повномасштабної війни, заходи з підвищення стану укомплектованості війська, покращення рівня мотивації до військової служби, подальше удосконалення системи військового управління, медичного забезпечення, інфраструктури воєнного навчання тощо, тобто весь комплекс заходів з реформування Збройних сил, що спрямований на підвищення обороноздатності Батьківщини, який насамперед залежить від ефективності військового законодавства, потрібно упорядковувати з урахуванням зарубіжних новацій й вітчизняних правових традицій (спадку), що мають багату тисячолітню історію перебування армії та флоту, включаючи XIX – початок XX століть коли закладалися фундаменти новітнього військового будівництва, в тому числі в Австрійській (Австро-Угорській) імперії до складу якої входили західноукраїнські землі.

Стан дослідження. Нинішня актуальність теми мотивується тим, що хоча за останні роки, окремі проблеми пов'язані з еволюцією військової організації на західноукраїнських землях Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття за часів Австрійської (Австро-Угорської) монархії протягом XIX – початку XX століть розглядали як вітчизняні та зарубіжні науковці, а саме: 1) з українських дослідників історії військового права даного періоду – це О. Бабій, Б. Білинський, І. Бойко, Д. Герчанівський, В. Гордієнко, М. Гуйванюк, В. Зарицький, М. Литвин, А. Лозинський, О. Лосєв, С. Мисько, І. Настасяк, К. Науменко, М. Пиртко, С. Прищепа, Т. Прохасько, Ю. Середа., Ю. Руснак, М. Слободянюк, Б. Тищик, Р. Тютенко, Т. Федчук, М. Шуп'яна, О. Юрейко тощо; 2) з іноземних військових істориків – Р. Бассетт, І. Бергмайр, Д. Гозевінкель, С. Гродзіські, Б. Лозинські, Д. Норман, Г. Ротенберг, А. Тейлор, К. Ціттергофера, Е. Цольнер тощо, проте в історико – правовому аспекті особливості проведення військової реформи в Австрійській (Австро-Угорській) імперії взагалі та у західноукраїнських землях зокрема вказаного періоду конкретно не розглядалися. Особливо потрібно відзначити наукову роботу Майкла Хохедлінгера «Короткі джерельні матеріали з австрійської військової історії

1800–1914 років», в якій вчений подає історіографічний аналіз наукових праць та правових пам'яток з історії військового права Австрійської (Австро-Угорської) монархії з початку XIX століття і до нашого часу.

Метою дослідження наукової статті є об'єктивне усвідомлення еволюції стану військової служби в західноукраїнських землях Галичини, Буковини і Закарпаття у складі Австрійської (Австро-Угорської) монархії першої половини XIX – початку XX століть з огляду запозичення ствердної практики правових перетворень минувшини для запозичення їх окремих вагомих інститутів при проведенні нинішніх вітчизняних реформ у сфері військового будівництва незалежної України. В даній статті ми використовуємо світоглядні (загальнонаукові), спеціально та конкретно-наукові методи пізнання, роблячи перевагу історико-правовому методу тому, що на нього накладається основне завдання розкриття змісту положень військового права та його інститутів зазначеного історичного періоду.

Виклад основного матеріалу. Насамперед для висвітлення даної теми потрібно усвідомити, що у сучасному розумінні вітчизняних науковців термін військова служба позначається як особливий вид державної служби, яку проходять придатні до неї за станом здоров'я та за віком громадяни за контрактом або за призовом [1, с. 617]. Важливо також, що зазначена воєнно-теоретична дефініція закріплена у нормативному порядку в Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» (Глава I, стаття 2) 1992 року [2], так як сучасні наукові поняття, впроваджені практично, зобов'язують не відхилятися від основного напрямку історико-правового дослідження зазначеного періоду коли вони тільки почали формуватися та наголошують на суті визначеного завдання. Так, на початку XIX століття населення українських земель Східної Галичини (з 1772 р.), Північної Буковини (з 1774 р.) та Закарпаття (ще з кінця XV ст.) визнавались підданими багатонаціональної Австрійської імперії (Габсбурзької монархії) – однієї з наймогутніших у військовому відношенні держав Європи, регулярне військо якої

у середині XVIII століття налічувала приблизно 100 тисяч осіб, а після приєднання людності українських та польських земель у 80-х роках XVIII ст. стало майже 278 тисяч військовослужбовців [3, с. 140]. Влада централізованої Австрійської монархії, яку можна вважати прямою спадкоємицею Священної Римської імперії Германської нації, що у міжнародно – правовому плані остаточно припинила своє існування протягом 1806–1815 років, в новому правовому статусі стала перед необхідністю кардинальних державних реформ взагалі та військової зокрема, які розпочалися ще за правління імператриці Марії-Терезії. Особливістю Терезіанської воєнної перебудови було те, що під час її проведення, Марія-Терезія за головне завдання вважала подолати партикуляризм у воєнній організації та військовому праві окремих провінцій й модернізувати армію звільнивши її від феодально-застарілих збройних порядків, залишивши при цьому раціональні мілітарні традиції, що формувалися століттями. Наприклад, після приєднання західноукраїнського Руського воєводства з центром у Львові під час першого розподілу Речі Посполитої в 1772 році та назвавши його Королівством Галичини і Володимирії (Людомерії), в цій землі ще деякий час продовжував діяти в основному польсько-литовське військово законодавство, на зразок. «Жовнірських артикулів» 1568 року [4, с. 78–84]. Ще будучи як ерцгерцогиня австрійська, Марія-Терезія у 1748 році започаткувала модернове воєнне будівництво з фінансово-матеріального забезпечення збройних сил, передбачене системою податків на десятилітній термін [5, с. 129]. З 1749 р. військова перебудова здійснювалася за пруським зразком, а саме було введено обов'язкову військову повинність і централізований рекрутський набір, почалося укомплектування офіцерського корпусу, введено категорію безстроково-відпускних, тобто запасу [6, с. 79]. Наступний реформаторський крок відбувся у 1770 році, коли було проведено: по-перше, перепис придатного до військової служби чоловічого населення; по-друге, усі землі монархії (українські за три-чотири роки пізніше) були поділені на мобілізаційні округи, кожен з яких невинен був надавати чітко встановлену кількість солдатів; по-третє, від військової служби звільнялися: духовенство, шляхта, міщани імператорських міст, державні й домінальні урядовці, адвокати й лікарі, проте їм було надано право добровільного вступу у військо [5, с. 130]; по-четверте, за умови набрання від мобілізаційного округу відповідної кількості солдатів, то всі інші військовозобов'язані чоловіки від військової служби звільнялися [6, с. 80], окрім добровольців; по-п'яте, Інструкцією від 23 березня 1745 року Марія-Терезія наказала

розпочати впорядкування Гофкрігсрату (Придворна Військова рада), реформувавши цей орган в менш бюрократичний; по-шосте, військова юстиція переходить у підпорядкування окремої Юстицколегії, а діяльність квартирмейстерства припиняються із заснуванням Генерального криг комісаріату; по-сьоме, засновується Військова академія для офіцерів, відбір яких вербувальниками стає більш прискіпливим тощо. Так, окремий військово-мобілізаційний округ у Королівстві Галичина і Володимирії було організовано вже восени 1772 року. З самого початку Буковинська військова адміністрація підпорядковувалася командувачу австрійських військових з'єднань з штабом у Львові та Надвірній Військовій раді у Відні. Декретом від 17 травня 1773 року, селянам Галичини було наказано постачати продукти до військових гарнізонів з виданням розписок, які потрібно було подавати військовим комісарам до наступної угоди про час та спосіб поставок [6, с. 121; 7, с. 50]. Автор аналізуючи військову реформу Марії Терезії та її послідовників, погоджується з твердженням науковців про те, що австрійська армія стала частиною державного механізму підпорядкованою винятково державним органам., а матеріальне та фінансове забезпечення ввійшло до компетенції держави [5, с. 130]. Паралельно за правління Марії-Терезії та Йосифа II відбувається реформування самої армії для підвищення її боєздатності, тобто: модернізація австрійської артилерії; кавалерійська реформа (гусари); реформа піхоти (егері та стрільці); запроваджується Інженерний корпус, (6 лютого 1747 р.); організується Військово-медична служба (20 січня 1744 р.); вводиться нова військова уніформа; встановлюється Орден Марії Терезії, відтоді найвища військова нагорода Габсбургів тощо, але перебудови війська, його оснащення, озброєння, структура підрозділів та інше – є предметом дослідження суто воєнних істориків.

Початок XIX століття відзначився новими військовими реформами, які були проведені ерцгерцогом Священної Римської імперії, австрійським герцогом Карлом Тешенським у два етапи – 1801-1804 років та 1806-1809 років. Так реформуючи армію Австрії у складі ще Священної Римської імперії за пропозицією Карла Тешенського, насамперед, 15 грудня 1801 року було засновано Військове міністерство, в обов'язки якого накладался контроль над фінансами, що стосувалися всієї армії. Взагалі в результаті реформ було проведено наступні зміни: легкі піхотні батальйони й перетворені в егерський полк; старі кавалерійські полку Єгерський кавалерійський полк і Слов'янський прикордонний гусарський полк та сформовано 3 нових кавалерійських уланських полків; впроваджена лінійна і резервна

артилерійські системи; створено окремі саперні та мінерні інженерні корпуси тощо. І головне Генеральний штаб був розділений на 3 секції: Ад'ютантська служба для навчання нових офіцерів; Топографічний відділ і Військовий архів [8]. Другий період реформ Карла Тешенського співпадає з першими роками новопроголошеної Австрійської імперії і були по суті її вихідною військовою реформою, під час якої вдалося наступне: в організаційному порядку оптимізовано діяльність гофкрігсрату; у службовому, вдосконалена рекрутська система; у армійському, найбільша увага була приділена реорганізації артилерії тощо. Але головною заслугою Карла Тешенського цього періоду, яка має і сучасне значення – це впровадження в життя його ідеї створення територіальних резервів, яка базувалася на концепції, що основу регулярної армії під час війни має становити резервісти. Згідно едикту імператора від 12 червня 1806 року «Про Резерв», кожен резервний полк повинен був мати 2 батальйони по 600–700 осіб в кожному з терміном служби в ньому від 17 до 40 років. Надалі розвиваючи свою ідею Карл Тешенський добивається від імператора Франца I видання указу «Про Інститут народного ополчення в Австрійській імперії» від 9 червня 1808 року, згідно якого всі чоловіки в віці між від 18 до 45 років з земель Австрії, Моравії, Богемії, Сілезії і Галичини повинні були: а) пройти службу в військах народного ополчення; кожна земля була розділена на округи з 1 до 5 батальйонів, під командуванням відставних офіцерів регулярної армії. Завдяки ерцгерцогу Карлу Тешенському у 1809 року, загальна чисельність австрійських військ досягала 630 000 осіб [8]. Таким чином після ліквідації Священної Римської імперії та на початок самостійної історії Габсбурзької монархії (1806–1918 рр.), Австрія мала у своєму розпорядженні одну з кращих у Європі воєнну машину та реформовану регулярну армію, яка увійшла в коло переможців у війні з наполеонівською Францією.

Політичним початком першого періоду упорядкування військової служби автор даної роботи вважає спробу реформування Священної Римської імперії, яка в кінці кінців призвела до її розформування та проголошення на її основі Австрійської монархії, Хронологічно цей процес можна позначити наступними віхами:

I. 1803 р. – прийняття попереднього рішення урядом імператора Франца II про реорганізацію Священної Римської імперії, яке передбачало кардинальну зміну її складу і структури;

II. 1 серпня 1804 року – спеціальним правовим актом імператор Франц II накладає на себе спадковий титул «Франц Другий, благодаттю Божою обраний Римський імператор, на всі часи

Август, спадковий імператор Австрії, король Німеччини, Єрусалиму, Угорщини, Богемії, Галичини і Володимирії, ерцгерцог Австрії, герцог Лотарингії, Венеції, Зальцбурга ...;

III. 11 серпня 1804 року імператор Франц II наділяє всіх своїх нащадків з Габсбург-Лотаринзького династичного дому титулом «імператора Австрії». Таким чином, під ім'ям Франц II він залишається імператором Священної Римської імперії, а під іменем Франц I стає правителем самостійної Австрійської імперії,

VI. 6 серпня 1806 року Франц II оголосив про відмову від титулу і повноважень імператора Священної Римської імперії і розпочинає процедури ліквідації даного державного об'єднання. Спроба відновлення Францом I для себе титулу імператора Священної Римської імперії у 1814 році залишилася невдалою. Австрійська імперія як централізована держава проіснувала до кінця 1867 року.

Особливістю становлення Австрії як центральноєвропейської імперії було те, що цей процес відбувався на тлі так званих «наполеонівських війн», в багатьох битвах яких приймало участь багатонаціональне австрійське військо до складу якого входили солдати з Східної Галичини, Буковини, Західної Волині та Закарпаття, що приймали участь майже у всіх баталіях, а саме: при Маренго 14. VI. 1800 р.; під Аустерліцом 20. XI. 1805 р.; під Лейпцигом (Битва народів) 16–19. X. 1813 р.; при Арсі-сюр-Об 20-21 III. 1814 р. тощо. При цьому програвши деякі битви на початку «наполеонівських компаній» австрійська армія в коаліції з союзниками виграла війну, під час якої більшість українських земель були ареною бойових дій. Так, 27 травня 1809 року Львів зайняли війська союзника Франції – Варшавського князівства, але вже 19 червня польське військо відступило до Жовкви. 28 червня 1809 року до Львова увійшла російська дивізія генерала Меллера-Закомельського як супротивника Франції. Проте за умовами Шьонбурнського миру від 15 жовтня 1809 року, росіянам виділили лише Тернопільщину та Чортківщину, і 14 грудня російське військо залишило Львів. Тільки за ухвалою Віденського конгресу, який проходив 01. 11 1814 – 08. 06. 1815 роках – Тернопільський край наприкінці 1815 року був повернутий до складу Австрії [9], і залишався як округ у складі Галичини і Володимирії до розпаду Австро-Угорщини у 1918 року. Вже після Віденського конгресу у Парижі пруським, австрійським і російським монархами був затверджений Акт про створення Священного союзу від 26 вересня 1815 року, який започаткував у Європі мирний стан до середини 50-х XIX століття.

Після майже восьми років перманентної війни (1806–1814 рр.) в Австрійській монархії розпочинається розбудова збройних сил за мирного

часу, що характерний наступними змінами у військовій службі. Насамперед, військова служба в австрійській армії визначалась законодавством ухваленим під час воєнних реформ другої половини XVIII – початку XIX століть. імператриці Марії-Терезії, імператора Йосифа II та ерцгерцога Карла Тешенського, який фактично став родоначальник військового будівництва в Австрійській імперії Габсбургів, що на нашу думку окреслюється першим періодом 1806–1867 років. До однієї з перших змін на нашу думку належить те, що австрійський імператор Франц I Габсбург патентом від 14 квітня 1817 відновив діяльність Галицького станового сейму, до повноважень якого входило також допомога державним органам в організації військового резерву з так званого народного ополчення

Треба звернути увагу, що першу XIX століття в історії Австрії називають «Епохою Меттерніха», на честь міністра закордонних справ (1809 р.) та державного канцлера (з 1821 по 1848 рр.) за імператора Франца I – Клеменса фон Меттерніха, який у свій час контролював зовнішню політику монархії Габсбургів. Він був відомий своїми сильними консервативними поглядами спрямованими проти революції та лібералізму. Однак історики зазвичай вважають епоху Меттерніха періодом стабільності під час якого Австрійська імперія не вела війн і не зазнавала радикальних внутрішніх реформ [10, с. 157] включаючи військові. Армія за часи канцлера К. Меттерніха більше використовувалась для придушення сепаратизму в окремих провінціях, наприклад Північної Італії, ніж у зовнішній збройних конфліктах. Особливих нововведень у військову службу не було, крім удосконалення порядку призову до війська та підвищення рівня управління військовими підрозділами офіцерським складом. Вже після відставки К. Меттерніха та у зв'язку з революційними подіями в Австрійській імперії 1848 року. у Королівстві Галичини та Володимирії почалася утворюватися перших українських військових або напіввійськових підрозділів, тоді коли імператор Фердинанд своїм едиктом дозволив організувати збройні загони національні гвардії. Тоді ж Головна Руська Рада спромоглася створити українські загони в кількох містах Східної Галичини: (Стрий, Жовква, Бережани, Тернопіль, Яворів), не дивлячись на супротив урядовців. Ці загони виступали в національному одязі й відбували регулярну службу. Наприкінці 1849 р. австрійський уряд зорганізував на Прикарпатті для оборони від угорських повстанців селянську Народну Самооборону в округах: Сянок, Самбір, Стрий, Станіслав,, Коломия) тощо, з чоловіків віком 20–50 років. У кожному село призначали коменданта; над округою стояв надкоман-

дант; нижчою старшиною були сотники, п'ятидесятники й десятники [11, с. 1175]. У Львові з ініціативи Головної Руської Ради, в 1849 році для боротьби був сформований Батальйон руських гірських стрільців (1410 вояків), який брав участь в операціях на Пряшівщині, а після поразки революції наприкінці 1849 року всі ці підрозділи та воєнне управління були ліквідовані [11, с. 1176].

Ознакою першого періоду було те, що положення про військову службу були закріплені у конституційному порядку. Так, в Розділі VII «Збройні сили» Австрійській Державній Конституції (Кромеринській) від 13 січня 1849 року зафіксовано: «Організація сили народової та морської відбувається у той спосіб, що фінансування їх окреслюється урядовими постановами, розподіляючи рівномірно кошторисні фінанси» (ст. 149); «Кількість сили народової та морської окреслюється державним законом щорічно» (ст. 150); «Для застосування військ інших держав необхідний дозвіл Сейму державного, котрим досягається узгодження в тому разі, якщо загальна чисельність війська підлягає скороченню на території держави» (ст. 151); «Гвардія народова мусить існувати принаймні в усіх місцевостях, в котрих нараховується тисяча чи більше мешканців, а сферу діяльності визначає урядовий закон (статут)» (ст. 152); «Збройні сили застосовуються для втихомирення внутрішніх неспокоїв, а також на підставі статуту тільки на реквізиції влад цивільних і у випадках і формах, зазначених у статуті» (ст. 153) [12, с. 23]. В наступній Оломунецької Конституції Австрійської держави від 4 березня 1849 року у Розділі XV «Про збройні сили» урочисто зазначено: «Призначення збройних сил є оборона держави від ворогів ззовні та для забезпечення утримання порядку і виконання закону середині» (ст. 113); «Всередині держави можна застосовувати збройні сили тільки на заклик цивільної влади та в зазначених законами випадках і формі» (ст. 114); «Збройна сила з істоти своєї є зобов'язана до надавання послуху. Жодна з її частин не може спільно розташовуватись» (ст. 115); «Закон визначає тривалість і спосіб виконання обов'язку загальної військової служби в народовій армії і служби на морі» (ст. 116); «Армія є піддана військовому судівництву і військовому статуту. Дисциплінарні приписи для народової армії і морських сил й надалі по-старому зберігають певну застосовність» (ст. 117). «Військові присягають на державній конституції, вчаться до присяги на штандартах» (ст. 118); «Окремі закони визначають врядування міліції по охороні громадського спокою» (ст. 119) [12, с. 41]. Після відміни Оломунецької Конституції у 1850 році та періоду антидемократичної монархічної реак-

ції повернення до парламентаризму у низці конституційних законів 1860–1861 років відновлюються основні положення про правовий статус збройних сил у державі. Потрібно зазначити, що протягом 50-х років XIX століття у зовнішніх справах Австрійська монархія проводила політику невтручання. Наприклад, під час Кримської війни Австрія дотримувалася політики ворожого нейтралітету щодо російської монархії і, не вступаючи у війну, підтримувала англо-французьку коаліцію [10, с. 164]. Крім того, правове забезпечення військової служби регулювалось звичайними державними законами та військовими підзаконними актами, постановами місцевої імперської влади, нормами права органами крайового, міського і повітового самоврядування, перш за все Галицького і Буковинського крайових сеймів Існування унітарної Австрійської імперії завершилося драматично. Внаслідок так званої Австро-Пруської війни червня-липня 1866 року австрійська армія зазнала поразки. Постала загроза повної військової поразки, яка ускладнилася важким внутрішньополітичним становищем, тому австрійська влада вимушена була піти на мирні переговори в інтересах Пруссії. У будь-якому випадку германський канцлер Бісмарк ніколи не мав на меті принизити Австрію і нав'язати своєму великому супротивнику «карфагенський мир», а навпаки Пруссія потребувала майбутнього союзника і щоб Австрія не була повністю відчужена [13, с. 348] Тому військові дії зі сторони Пруссії були згорнуті і вже 23 серпня 1866 року у м. Празі був укладений мирний договір. Зовнішньополітична криза 1866 року започаткувала докорінні зміни в державному ладі централізованої Австрійської імперії Габсбургів вже в наступному році. Доцільно зазначити, що більшість мілітарних документів періоду 1806-1867 років зосереджені у Відділі військових архівів Австрійського державного архіву, що є найважливішим військовим архівом у Центральній Європі, а також одним із найбагатших сховищ джерел військової історії в Європі від XVI століття до розпаду Австрійської монархії в 1918 році, який був заснований ще у 1801 році ерцгерцогом Карлом Тешенським як армійський науково-дослідний інститут, керований самими військовими до 1918 року [14, с. 1]. Автор зазначає, що саме матеріали Відділу військових архівів Австрійського державного архіву є основною науковою базою для подальших фундаментальних досліджень з даної теми.

Наступний, другий період упорядкування військової служби, на нашу думку започатковується під час визначної політичної події в Центральній Європі, а саме внаслідок укладання австро-угорський договір, який отримав назву «Компроміс» (угор. Kiegyezis), що був укладений

15 березня 1867 р. між австрійським імператором Францом Йосифом I і представниками угорського національного руху на чолі з Ференцем Деаком. Австрійська імперія стає в двоєдиною (дуальною) конституційною монархією, поділеною разом зі західноукраїнськими землями на дві державницькі території, кожна з яких отримала повний суверенітет у веденні внутрішніх справ, власний парламент, що обирався, незалежний уряд, власну систему державного управління, самоврядування та юстиції. [15, с. 114]. Влада імператора вважалася об'єднуючою, який одночасно проголошувався угорським королем. Буковина та Галичина (Королівство Галичини та Володимирії) увійшли до австрійської частини (Цислейтанія), а Закарпаття до угорської (Транслейтанія), в кожній з яких було встановлено загальні принципи управління. Угорські державні збори та Австрійський райхсрат мали законодавчу владу з правом прийняття обов'язкових для виконання в своїх частинах держави законів, тобто новоприйняті австрійські закони діяли тільки в Цислейтанії, а угорські в Транслейтанії. В центральному управлінні тільки три міністерства вважалися загальнодержавними та підконтрольними безпосередньо імператору це – іноземних, фінансових та військових справ. З метою правового закріплення нового державного устрою 21 грудня 1867 р. імператором Францом Йосифом I затверджується нова австрійська «Груднева Конституція» (нім. Dezemberverfassung) [16], що діяла в межах австрійської Цислейтанії разом з Буковиною та Галичиною до кінця 1918 року. Угорщина рішенням Державних зборів відновила так звану «Квітневу конституцію» 11 квітня 1848 р., яка складалася з 31-го «квітневого закону». Потрібно сприйняти слушне зауваження А. Дж. Тейлора про те, що внаслідок конституційних перетворень виникають три окремі інституції: постійна «спільна монархія», яка й далі представляла на міжнародній арені велику міць Габсбургів; тимчасовий економічний союз Австрії та Угорщини (авт. на 10 років); дві окремі держави – Австрія та Угорщина [17, с. 128], та слід додати про те, що розпочався процес становлення двоєдиної конституційної монархії.

Нові збройні сили дуальної Австро-Угорського монархії почали формуватися зразу після ухвалення Компромісної угоди 1867 року, головною засадою яких стала за своєю побудовою так звана – Троїста армія, що як державна структура проіснувала до кінця 1918 року на основі правового акту про загальну військову повинність від 5 грудня 1868 року (Юридична газета Рейху (RGBl.), LXVI. Твір, № 151 в. 5 грудня 1868 р. § 1) [18, с. 27; 19, с. 15]. Збройні сили Австро-Угорщини на початок XX століття мали скла-

далися з трьох родів військ: сухопутні війська, військово-морський флот та військово-повітряні сили. В свою чергу Сухопутні війська саме як троїста структура мала наступний склад: I. Імператорська і королівська Армія, до якої призивалися з військових округів всієї імперії; II. Австрійський ландвер (резервні війська крайової оборони), який формувався з призовників виключно Цислейтанії в тому числі Галичини та Буковини та нараховував 40 полків, 33 мисливські (егерські) батальйони і 6 гірсько-піхотних полків; III. Угорський гонвед, (війська крайової оборони, резервний аналог австрійського ландверу), що формувався з військовозобов'язаних тільки Транслейтанії разом з Закарпаттям і мав 28 полків. Загальна армія підпорядковувалася загальноімперському військовому міністру, а імперський королівський ландвер та королівський угорський гонвед відповідно вищим представницьким органам двоєдиної монархії.

Річний контингент новобранців для спільного війська у 1868 році для обох частин імперії становило 95 500 солдатів за схваленням двох парламентів. У новому військовому законі 1889 році це число було збільшено до 103–100 тисяч чоловік, а в 1912 році нарешті до понад 150 000 чоловік. Крім того, рік за роком було чимало чоловіків, які потрапляли безпосередньо до військового резерву або до одного з двох ландверів, контингенти яких все більше збільшувалися протягом досліджуваного періоду. У той же час їм надавали відпустку після початкової короткої базової військової підготовки, а потім вимагали проходити лише періодичну підготовку зі зброєю. Період активної служби для всіх військовозобов'язаних, які служили «в строю», становив три роки, починаючи з 1868 року, а потім сім років у війську, запас і два роки в ландвері. Лише військовим законом 1912 року термін дійсної військової служби в постійній армії було частково скорочено до двох років, а так звані однорічні добровольці, тобто випускники вищих шкіл, мали з 1868 р. активно служити рік і згодом могли стати офіцерами запасу [19, с. 16].

Потрібно відзначити, що відсоток українців серед солдатів й унтер-офіцерів складав 7,6%, який дає цифру – 24977, здатних проходили строкову службу з 1910 році у збройних силах. В той же час загалом, мобілізаційний резерв у 1910 році складав 1490459 солдатів й унтер-офіцерів, з яких означені 328644 – строкова служба, 613979 – резерв (ті, що мали досвід служби), 547836 – ерзац резерв, серед яких за воєнною статистикою – 113931 українець, і надалі перехід Австро-Угорських збройних сил у 1912 році на дворічну службу, надав також збільшити резерв [20, с. 146–147; 21, с. 6].

Потрібно також відзначити, що підготовка до військової служби накладався як обов'язок

на українські місцеві громади. Так лідери громад отримали допомогу в цьому відношенні, не в останню чергу завдяки збірникам законів і посібників, спеціально адресованих їм, таких як наприклад – Вичерпний текст «Обов'язки громадських керівників у військовій справі», що з'явився в 1874 році і містив «численні форми». Слід особливо зазначити, що, окрім багатьох планів денних, вони перерахували кілька таких, з якими не можна було впоратися: а саме обов'язкову участь громад у «військових квартирах», «кінну позицію» та «військової регіональної писемності», а також їхній основний обов'язок «забезпечувати військові вимоги», що включав а) стрільянину або навчальні майданчики зі зброєю та школи верхової їзди; б) численні зразки текстів і таблиць [19, с. 34], а випадки про звільнення від тих чи інших воєнних обов'язків громад визначалися на місцевому державному рівні. Для загального призову до військової служби в загальноімперській армії вся територія монархії була розділена на 105 округів поповнення, з яких кожен поповнював один піхотний полк. Призовний вік для всіх чоловіків становив 21 рік. Строковий термін служби визначався наступним чином: 1) для служби у регулярній імперській армії 3 роки, надалі 7 років в резерву в армії та 2 роки у резерву ландверу; 2) для служби у ландверу (гонведі) реальних 2 роки; та 10 років резерву. Територіальний принцип комплектування австро-угорської армії дав можливість українцям служити здебільшого в окремих («своїх») військових частинах. Наприклад, 11-й армійський корпус («Русинський корпус») складався з 11 і 30 піхотних дивізій та 4 і 8 кавалерійських дивізій. Які мали місце дислокації виключно в 12 українських містах та їх повітах, а саме Львові, Бродях, Перемишлі, Чернівцях, Станіславі, Коломиї, Жовкві тощо. В межах одного призовного округу проводився набір військовослужбовців для поповнення розквартированих на цій території полків. Певні полки так і називались: Станіславський, Коломийський тощо, в яких більшість вояків були, якщо не сусідами, то із сусідніх сіл [22, с. 417; 23, с. 103]. На весну 1914 р. чисельність збройних сил Австро-Угорської імперії становила понад 450 тис. військовослужбовців, з яких близько 36 тисяч було офіцерів. Основну живу силу армії і найбільш чисельний її склад склали піхотинці. Так, 20 полків піхоти комплектувалися русинами (українцями), при цьому у більшості полків вони складали половину або більше від всього особового складу. 30-й полк піхоти напередодні Першої світової війни комплектувався зі свого округу поповнень № 30, що складався з Сокальського, Жовківського, Львівського повітів та м. Львова [22, с. 418]. Особли-

вістю несення офіцерської служби було те, що кожен з них обов'язково повинен був знати державну (німецька, угорська) та ще дві від більшості вояків, що служили у його підрозділі (польська, хорватська, українська тощо).

Літо 1914 року військовослужбовці українського походження Австро-Угорської імперії зустріли перебуваючи не тільки і піхотних та кавалерійських полках, але також виконували військовий обов'язок в таких частинах і відправах як: артемівські дивізіони; авіаційні роти; команди військово-морського флоту; інженерні підрозділи; транспорті, зв'язку й обози; медико – санітарній справі й лікарняному корпусі; воєнній жандармерії; територіальній обороні тощо та відзначалися добросовісним відношенням до військової служби.

Воєнні реалії так званої Великої війни (англійською «The Great War», французькою «La Grande guerre») або Першої Світової війни 1 серпня 1914 – 11 листопада 1918 років внесли відповідні корективи у всі види забезпечення військової служби Австро-Угорської імперії, (акт оголошення війни 6 серпня 1914 року) взагалі та в українських землях Королівства Галичина та Володимирії, Герцогства Буковина, Прикарпаття і Волині безпосередньо, які в ці роки крім мілітарного тягаря для всього народу стали безпосередньою ареною бойових дій. В протистоянні воєнно-політичних блоків Антанти і Троїстого союзу українці опинилися по обидва боки фронту. Так, характеризуючи підданих Австро-Угорської імперії Дж. Тейлор виклав цікаве зауваження про те, що слов'янські народи, як і до початку війни, не мали союзників: – їхнім єдиним союзником була війна сама по собі, війна, що виснажила розхитану габсбурзьку систему. [17, с. 228]. Як зазначають західні науковці, практично всі сподівалися, що Велика війна, яка почалась у серпні, триватиме три або чотири місяці та мала скінчитись до кінця 1914 року. Здоровий глузд підказував, що сучасна війна буде куди жорстокіша, ніж минулі, проте й загато рішучіша – сторона, яка здобуде перевагу на ранніх стадіях війни, матиме й засоби швидко домогтися перемоги, а насправді бої точилися не чотири місяці, а понад чотири роки. Та й це не головне: «великий трикутник» військово-політичних блоків був розформований тільки 1945 році, а в деяких своїх аспектах – аж 1991 року [24, с. 929]. Напередодні та під час війни вся Габсбурзька імперія була розділена на 16 військових корпусних округів, а українські землі входили до складу наступних: Перемиський – X, Львівський – XI, і Кошицький –VI. Українські частини воювали на всіх фронтах австро-угорської армії. Піші дивізії: 2, 4, 9, 10, 11, 15, 24, 27, 30, 43, 45, 54, 59 мали в своєму складі чимале число

українців. Це саме можна сказати про 3, 4, 7 і 9 спішені кінні дивізії. Наприклад, зареєстрованих в тільки Італії до повороту на Україну було 40 000 українців. [11, с. 1176]. Взагалі загальне число до – 725800 осіб, офіцерів і солдатів – українців, які пройшли службу в лавах австро-угорських збройних сил під час Першої світової війни. Якщо взяти за основу вищенаведену цифру у 8 млн мобілізованих під час війни, то відсоток українців у цьому представництві, суттєво не змінюється, складаючи 9% від усіх мобілізованих у двоєдиній монархії. Таке збільшення відсотку призваних до війська, з 7,8 до 9%, може бути пов'язане з тим, що етнічні території проживання українців в Австро-Угорській монархії слугували полем бою майже весь період війни, і відсутністю на цих територіях великого виробництва і, як наслідок, достатньо кваліфікованої робочої сили, яку можна було б залучити на таке виробництво [21, с. 7]. **Унікальною українською національною формацією** на початку Першої Світової війни в складі австро-угорської армії був сформований із студентської та національно-свідомої селянської й робітничої молоді Галичини добровольчий легіон Січових Стрільців (УСС) [11, с. 1176]. Вербування добровольців до УСС провадили збірні станиці у Львові й у Станіславі. Створені з подібними завданнями три комісаріати УСС на Волині (у Володимирі Волинському) фактично провадили культурно-освітню роботу. Кадри УСС вийшли із членства парамілітарної української організації Січових Стрільців, заснованої на поч. 1913 р. у Львові, що напередодні війни налічувала 94 станиці. Із зібраних на заклик Головної Української Ради у Стрию близько 10 000 добровольців австрійська влада дозволила прийняти ледве близько 2 500 [11, с. 1177]. Сучасні науковці доброзичливо вказують, що молодий, інтелігентний та ідейний січовий стрілець душе швидко набував воєнного досвіду і ставав кращим вояком, аніж сусідній австрійський чи мадярський, і до нього з пошаною й симпатією почали ставитися – чужинці, яке швидко викликало в рядах українських січових стрільців почуття гордості, що вони все ж таки, хоч і в австрійських мундирах, українським національним військом, та вміють гідно заступати честь своєї нації [25, с. 14]. Сформовані первісно 10 сотень по 220 вояків брали участь у боях або як приділені до різних фронтових частин, або як два самостійні курені, що в тактичних справах підлягали 129 і 130 бригадам австрійського 25 корпусу. Організаційні справи (офіційне іменування старшин, поповнення) налагодило австрійське командування 23 березня 1915 року. У вересні 1915 обидва курені УСС було реорганізовано в 1 Полк УСС, додавши 1 сотню саперів і 1 кулеметну. Курінь

складався з 4 сотень, кожна по 4 чоти; чота – з 4 роїв по 10–15 людей. Стан сотні вагався від 100 до 150 вояків. У травні 1916 року було сформовано особливо придатну в позиційній війні й в операціях в місті чоту боротьби з близька, складену з відділів: легких і важких мінометів, гранатометів і вогнеметів. Зв'язково-вістову службу виконував окремих кінний відділ (сотня). Піонерський відділ УСС розгорнувся взимку 1916 р. в технічну сотню з 4 чот. Після боїв за Бережани у вересні 1916 р. до листопада 1918 р. легіон існував лише як курінь із 4 піхотних сотень, 1 технічну, 1 будівельну й 1 кулеметну [11, с. 1178]. 1 листопада 1918 року січові стрільці зайняли Львів, Станіслав, Тернопіль, Золочів, Сокаль, Раву-Руську, Коломию, Снятин, Печеніжин, Борислав та інші міста Західної України, починаючи служити не імперії, а Українській революції. А вже згодом, 11 листопада 1918 року було заключено Комп'єнське перемир'я країн Антанти з Німеччиною, за яким припинилися військові дії у Європі. Про те, одна з назв Першої Світової війни – «Війна, щоб завершити всі війни» не відповіла побажанням людства, якщо 1914–1918-го років воєнний фронт проходив на західноукраїнським землям то у 2024 році полем бою повномасштабної війни є вся Україна.

Автор статті є прихильником подальшої систематизації військового права України та створення унікального Військового Кодексу, при цьому поділяючи думку тих науковців, які вказують, що дана кодифікація, передусім, може стосуватися законів «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про національну безпеку України», «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про Державний кордон України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про військовий обов'язок і військову службу». при цьому поєднання цих законів має так лягти в основу майбутнього Кодексу, де норми загальної частини природно переходять у норми спеціальної частини [26, с. 46], причому з урахуванням позитивного досвіду всесвітньої історії військового законодавства.

Висновки та пропозиції. Враховуючи зазначене вище в основній частині даної статті доцільно зробити наступні висновки. По-перше, удосконалення військової служби була започаткована в загальному потоці цілої низки державних реформ Австрійської монархії, які відбувалися протягом XIX – початку XX століть у декілька етапів, що залежали насамперед від суспільно-економічних та політичних змін, які хронологічно можливо визначити: 1) 1806–1867 рр. – період централізованого Австрійського цісарства, а саме від початку розпаду Священної Римської імперії німецької нації та до ухвалення Конституції 1867 року; 2) кінець 1867 – середина 1914 рр. –

період з проголошення ;дуальної Австро-Угорської імперії і до початку I Світової війни; 3) 1914–1918 рр. – період реформування армії та флоту протягом усіх років Першої Світової війни аж до ліквідації монархії, – коли у кожному зі зазначених періодів формувалась характерні джерела та інститути військового права. По-друге, у правовому відношенні військова служба, що полягала у професійній діяльності придатних до неї громадян країни для захисту інтересів всього населення монархії взагалі та підданих західноукраїнських земель зокрема визначалась сукупністю як загальноімперських так і місцевих правових актів, у яких закріплювалися норми, що регулювали відносини в галузі строкового і мобілізаційного призову, військового будівництва і функціонуванні воєнної організації держави. З урахуванням нових історико-правових досліджень, ми пропонуємо продовжити у майбутньому вирішення питань пов'язаних з історією становлення військового права за часів національного державотворення в Україні 1917–1921 років для об'єктивної оцінки переваг і недоліків тогочасного воєнної розбудови.

Література

1. Військове право : підручник. За ред. І.М. Коропатніка, І.М. Шопіної. К.: Алерта, 2019. 648 с.
2. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 27, ст. 385 ст. 386); <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>. (дата звернення: 4. 11. 2024).
3. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник. Вид. 6-те, доповнене. К.: Атіка, 2010. 624 с.
4. Вовк О.Й. «Жовнірські артикули» як джерело військового права Великого князівства Литовського. Актуальні дослідження правової та історичної науки. Випуск 60: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Опіле, Польща, 16–17 квітня 2024 р.) / редкол. : О. Яремко та ін. ГО Наукова спільнота". WSZIA w Opolu. Тернопіль :ФО-П Шпак В.Б. 2024. 93 с.
5. Шуг'яна М. Реформування суспільного та державного життя в Австрійській імперії за часів правління імператриці Марії-Терезії (1740–1780 рр.) Вісник Львівського університету. Серія юридична. Випуск 58. 2013. С. 126–134.
6. Бойко І.Й. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772-1918): навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 312 с.
7. Настасяк І.Ю. Організація управління Галичиною і Буковиною в складі Австрії (1772–1848 рр.). К.: Атіка, 2006. 160 с.
8. Acerbi E. he Austrian Imperial-Royal Army (Kaiserliche-Königliche Heer): 1805–1809. 2015. <https://www.centotredicesimo.org/wp-content/uploads/2015/10/ACERBI-The-Austrian-Imperial-Army-1805-09.pdf> (Last accessed: 4. 11. 2024).
9. Віденський конгрес і Галичина: <https://zbruc.eu/node/37407> (дата звернення: 4. 11. 2024).

Summary

Vovk O. Y. Legal provision of military service in the Ukrainian lands of the Austrian (Austro-Hungarian) monarchy – Article.

The article analyzes the main provisions of military service as a special type of public service, which citizens who are fit for it in terms of health and age perform under an agreement or by conscription to protect their homeland. The article uses global (general scientific), special and specific methods of scientific knowledge, giving preference to the historical-legal method because it is assigned the crucial task of revealing the content of the provisions of the military service of the specified historical period.

The periodization of this imperial era is determined, which consists chronologically of the following stages: a) 1806–1867; b) the end of 1867 – the middle of 1914 c) 1914–1918 – when characteristic institutions of military law of the Austrian (Austro-Hungarian) monarchy were formed in each of them.

The legal influence of state authorities on the state of military construction during the imperial period of stay of the subjects of Ukrainian lands as part of the Austrian (Austro-Hungarian) monarchy of the 19th – early 20th centuries has been established.

The objective economic prerequisites, socio-political and legal reasons for the reform of the military

organization and the systematization of military law in the Western Ukrainian lands of the 19th and early 20th centuries for each of the specified periods are indicated.

The essence of the main provisions of state law regarding military service was analyzed, which mostly determined: the legal status of conscripts; the procedure for exemption from military duty; ways of forming units of the armed forces; legal status of reservists in regional self-defense; the order of training and service of officers; mobilization draft in case of war; grounds for dismissal from military service, etc.

The historical and legal significance of legal support for the organization of military affairs in the Ukrainian lands of the Austrian (Austro-Hungarian) monarchy was studied.

The special appearance of the military units of the Ukrainian Sich Riflemen, their order of assembly, combat actions and significance for raising the national consciousness of the Ukrainian population during the First World War are considered.

It is noted in the conclusion that, in legal terms, military service was provided by a set of both imperial and local legal acts, which established norms regulating relations in the field of military organization of the state.

Key words: military legislation, military organization, Galicia, Bukovyna and Transcarpathia, state service, conscripts, mobilization district, conscription, army, snipers.